

BILDER AV
BILDER AV
HALLÄNDSK

Bilder av halländsk arkeologi
– en bok tillägnad
Lennart Lundborg

ARKEOLOGI
– EN BOK
– TILLÄGNAD
LENNART
LUNDBORG

*U*tskrift

Utskrift utges av Stiftelsen Hallands länmuseer, Uppdragsverksamheten, Tollsgatan, 302 31 Halmstad
Länsstyrelsen i Hallands län har bidragit till tryckningen av detta nummer.

Manuskript till Utskrift mottas i form av maskinskrivna manus eller 3,5" disketter i Word Perfect eller Word for Windows.
Författarna ansvarar själva för artiklarnas innehåll.

Redaktör Erik Rosengren

Omslag designat av Staffan Hyll. Inlaga av Monica Bülow-Björk.

Tryckt hos Kopieringsbolaget, Halmstad, 1996.

© Copyright Stiftelsen Hallands länmuseer

ISSN 1102-7290

Innehållsförteckning

Redaktionellt	5

<i>Karin Bauman</i>	
Schaktningskontroller på kyrkogårdar - en utvärdering	7
<i>Anne Carlie</i>	
Arkeologi - en vetenskap med samhällsansvar!	11

<i>Bengt Nordqvist</i>	
Senpaleolitiska jägare och fångstmän längs norra och mellersta Hallands kustområden	15
<i>Robert Hernek</i>	
En mellaneneolitisk fångstplats vid Varberg	21
<i>Eva Ryberg</i>	
Dvärgahuset, Jättegraven och andra kistor. En liten exposé över några halländska hällkistor	27

<i>Tore Artelius</i>	
Den återfunna "Kungahögen" - två begravningar från bronsålderns IV-period i Nordvåra	31
<i>Lennart Carlie</i>	
Arkeologen Wilhelm Boye och undersökningarna i Hasslöv, 1868-69	39

<i>Lars Lundqvist</i>	
Skreaprojektet: om ett halländskt bebyggelserum under brons- och järnålder	49
<i>Bo Strömberg</i>	
Variationer av gravfält och gravfältsstudier	57
<i>Giesela Ängeby</i>	
Långhusen i Orrea. Ett frö till förståelsen av bebyggelsen vid Fjärås Bräcka under äldsta järnålder	73
<i>Gundela Lindman</i>	
Yngre järnåldersbebyggelse i halländsk kustbygd	81

<i>Per Wranning</i>	
Laholmstrakten under vikingatid och tidigmedeltid	87
<i>Jan-Erik Augustsson</i>	
Senmedeltida andaktsfigurer av keramik	97
<i>Björn Petersen</i>	
"Anläggning 8" - Visst var det Rådhuskällaren?	101
<i>Lena Bjugger & Erik Rosengren</i>	
Kyrkan i "Scuthmanslef"	103

<i>Ing-Marie Nilsson</i>	
Kurtinmurar och utanverk i södra Halmstad - ett bidrag till Halmstads fästningsverks historia	115
<i>Christina Rosén</i>	
Keramik hos borgare och bönder	121

Skreaprojektet: om ett halländskt bebyggelserum under brons- och järnålder

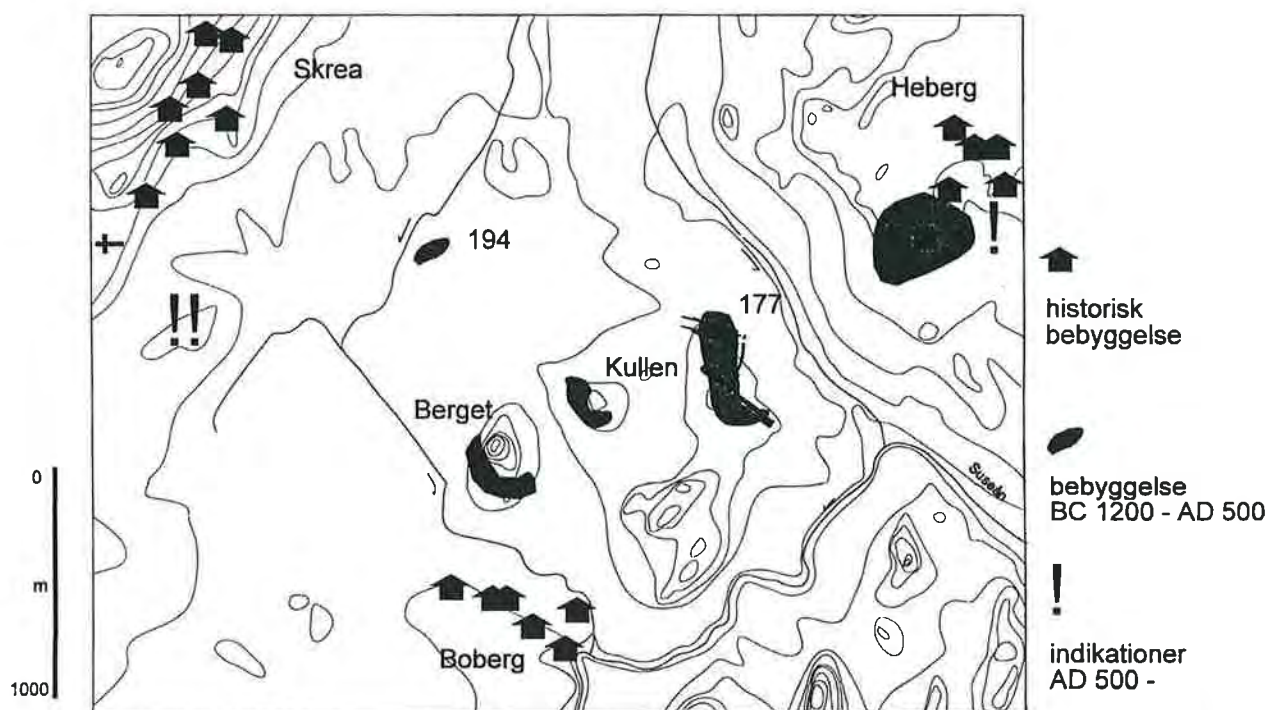
av Lars Lundqvist

Inledning

Alldeles intill Heberg, strax sydöst om Falkenberg, har ett par boplatser från yngre bronsålder och äldre järnålder undersökts (fig 1). De ligger bara 700 m från varandra men är ändå väldigt olika. Att belysa de här likheterna och olikheterna mellan olika boplatser inom ett avgränsat område, har varit ett av syftena med det s k Skreaprojektet. Projektet är ett barn av de arkeologiska undersökningar som gjorts i trakten mellan Skrea kyrka och Slöinge. Bakgrunden till grävningarna är de senaste årens väg- och järnvägsbyggen (väg E6, VKB m fl).

De senaste utgrävningarna vid Skrea avslutades under 1995 vilket innebär att materialet är långt från färdigbearbetat. Framställningen nedan är därför mer ett prov på strategier och idéer om hur boplatssarkeologin kan utvecklas i Halland, än en resultatkatalog från fältarbetena. De resultat som presenteras ska därför ses som preliminära.

Syftena med undersökningarna som bedrivits vid Heberg har varit att försöka utveckla den undersökningstradition som lades fast i Halland i mitten av 1980-talet, en tradition som stått oförändrad ett stycke in under 1990-talet. De försök vi gjort att förändra den halländska boplatssarkeologin ska ses mot bakgrund av

Figur 1. Skreaprojektets analysområde ligger mellan byarna Skrea, Boberg och Heberg. På kartan har kända boplatser från brons- och järnålder markerats. Karta: Lars Lundqvist

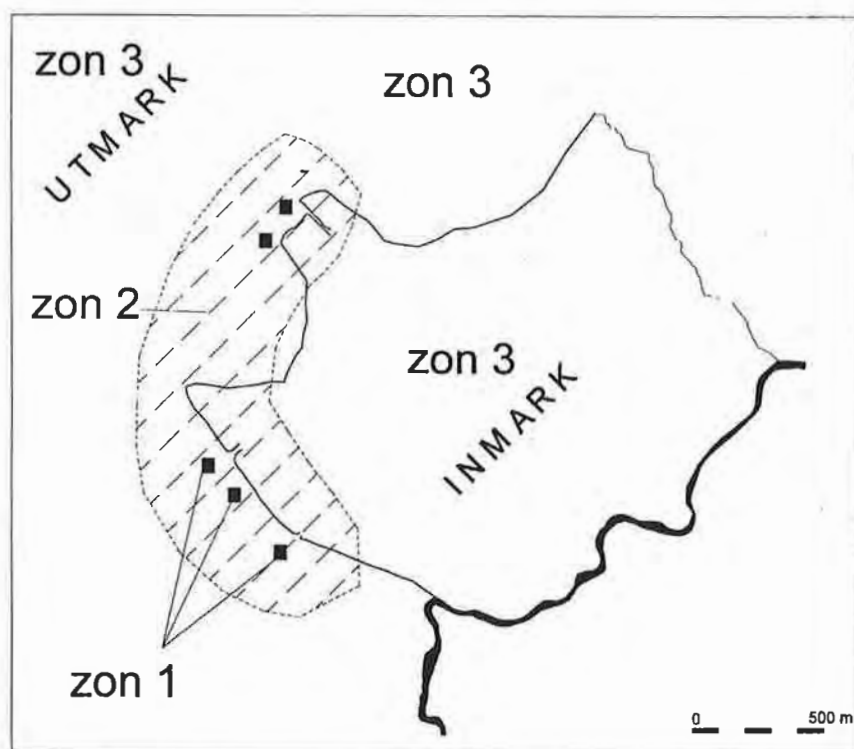
de höjda kraven på exploateringsarkeologin och kravet på att den ska vara inriktad på sökande efter ny kunskap istället för att upprepa redan gjorda erfarenheter. Detta är något som vi försökt ta fasta på inom Skreaprojektet som bl a inriktats på att:

- 1) utveckla metoderna för sättet att samla in och organisera boplatssdata (digital dokumentation),
- 2) bredda och fördjupa datainsamlingen vid boplatssundersökningen med syfte att bl a utveckla dateringsmetoderna för huslämningar, skaffa information om ekonomi, husfunktion, m m,
- 3) pröva och anpassa befintliga prospekteringsmetoder (fosfatkartering, magnetisk susceptibilitet i kombination med systematiska kartstudier och fältvandringar) samt
- 4) i högre grad än tidigare finna former för att integrera olika forskningsfält för att nå fram till en samman-

hållen kulturlandskapsanalys där boplatssarkeologin utgör en aspekt miljöarkeologi, kulturgeografi.

Målsättningarna med Skreaprojektet har successivt växt fram för att nå en fastare form i samband med fältarbetena 1993 (Lundqvist 1992a, 1992b, Lundqvist & Sjögren 1994). I programmet från 1991 skisserades några målsättningar. En var att utveckla bebyggelsemodeller och anpassa metoder för analys av det ett bredare utsnitt av kulturlandskapet än vad som tidigare tillämpats i Halland. Dessa försök var till en början mer trevande, men med bistånd från Miljöarkeologiska Laboriet, Umeå Universitet samt från kulturgeografer kom E6-projektet av få en forskningsmiljö som på ett avgörande sätt format det fortsatta arbetet, ett arbete som fortfarande pågår när detta skrivs.

Några mer konkreta problemområden som behandlas inom E6-projektet rör överutnyttjande och bebyggelsestruktur. Vi har valt att särskilt studera:

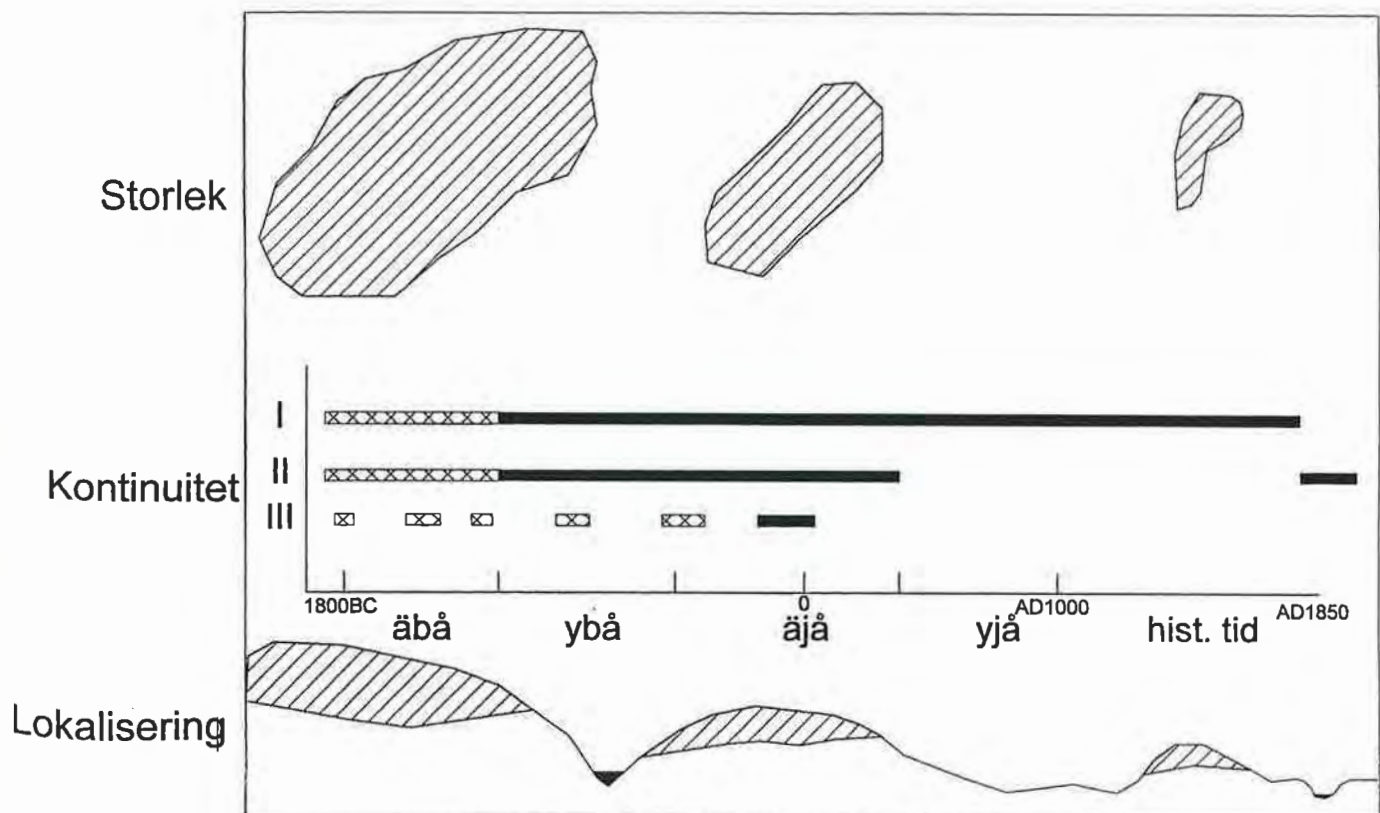
Figur 2. Dagens exploateringsundersökningar sker oftast skilt ifrån byplatserna (zon 3), närmare bestämt i det som var utmark eller inmark som låg avskild från bytomterna. Skälet till det är att dessa fortfarande är bebyggda och rymmer sannolikt en stor del av den yngre järnålderns och den medeltida bebyggelsen. Yngre järnåldersbebyggelse och medeltida bebyggelse finns, som det idag ser ut, i huvudsak i zon 1 och 2, dvs där det i regel inte görs exploateringar och därmed också inga undersökningar. Karta: Lars Lundqvist

- 1) flygsandens påverkningar
- 2) ljunghedarnas utveckling
- 3) odlingshistoria
- 4) jorderosion
- 5) bebyggelsens struktur
- 6) de enskilda boplatsernas karaktär och omfattning

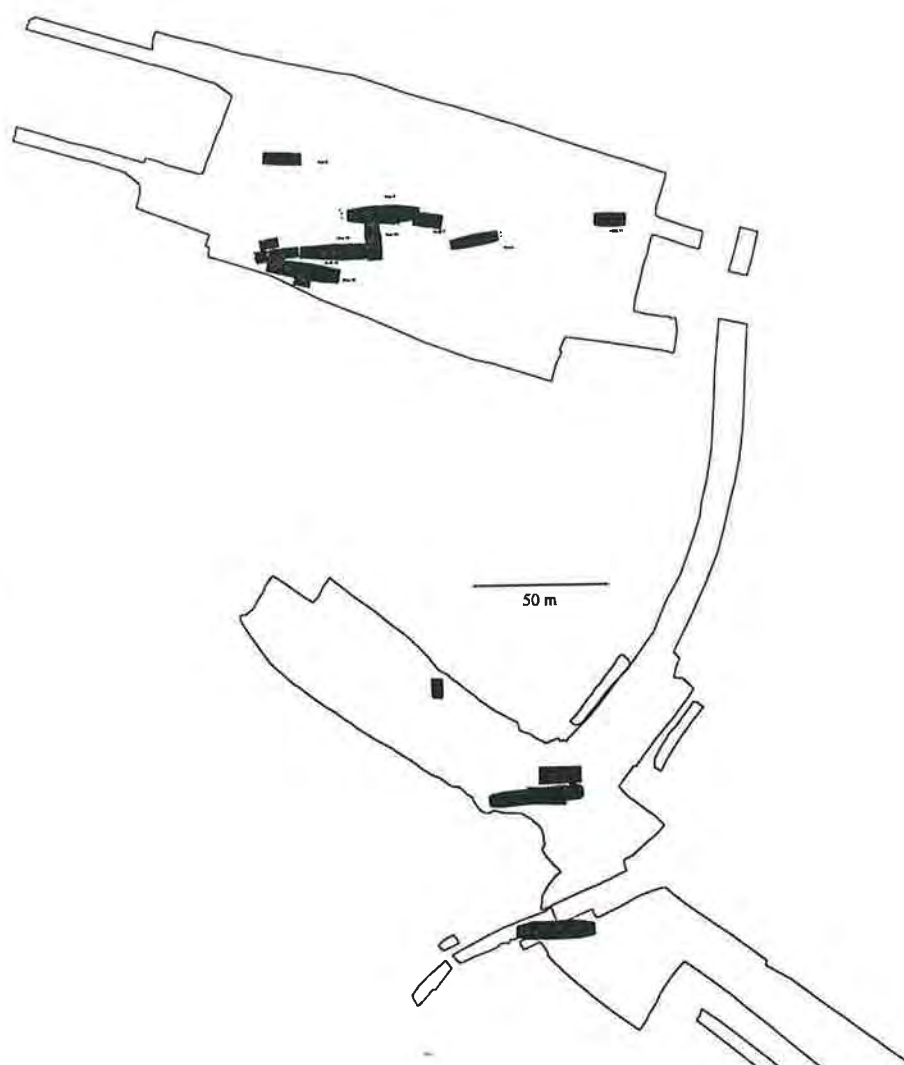
Varför ägnar vi vår uppmärksamhet åt just flygsand och ljunghedar? Just dessa två fenomen har satt sin prägel på det halländska kulturlandskapet, långt in i historisk tid. Vad gäller sandflykten är det främst de strandnära områdena i södra Halland som analyserats medan ljunghedarnas framväxt varit märkbar i hela landskapet, även i Skreaområdet. Med E6-projektet i allmänhet och Skreaprojektet har vi velat med analys av både bebyggelse och odlingslandskap rekonstruera markförstöringen och hur människan anpassar sig till det förändrade kulturlandskapet. Det är därför varit av avgörande betydelse att få en samlad bebyggelsebild inom ett väl avgränsat bebyggelserum (se fig 1).

Kort om frågeställningarna

Redan före undersökningarna framstod boplatserna och kulturlandskapet vid Skrea som bra exempel på den halländska bebyggelseutvecklingen under perioden 1200 BC-AD 1200. De aktuella boplatserna ligger i ett läge som med 1700-talets kulturlandskap som måttstock skulle kunna kallas ett perifert inmarksläge (fig 2, zon 3). De flesta stora exploateringsundersökningarna som gjorts i Halland omfattar just perifer inmark eller utmarkslägen. Vi har med andra ord i mycket liten omfattning grävt i byar (fig 2, zon 1) eller i bynära lägen (fig 2, zon 2). Orsaken till att vi inte gräver i byarna är att lägena för den gamla bybebyggelsen än idag är bebyggda. Helt övergivna bytomter förefaller vara få. Detta ska ses i kombination med att man idag drar fram motorvägar, järnvägar eller naturgasledningar utanför tät bebyggelse. Dessa faktorer är otvetydigt ett av de viktigaste skälen till att vi har sämre kunskap om den yngre järnåldern samt den medeltida bebyggelsen, medan yngre bronsåldern och äldre järnåldern är bättre känd.

Figur 3. Modellen visar tre olika boplatstyper avseende storlek och varaktig och belägenhet i landskapet. I Skreaområdet representeras typ II-boplatser av Skrea 177 och typ III-boplatser av Skrea 194. Vid Heberg, dvs platsen för Hebergs by, finns indikationer på bebyggelse som sträcker sig åtminstone fram till yngre järnålder, vilket gör att denna plats hypotetiskt representerar typ I-boplatser. Ritning: Lars Lundqvist

Figur 4. Skrea 177, en boplats som sannolikt utnyttjats kontinuerligt från neolitikum fram till folkvandringstid. På planen är husen markerade. Ritning: Lars Lundqvist

Resultat från tidigare undersökningar av boplatser från perioden 1200 BC-AD 1200 i Halland tyder på att det någon gång under folkvandringstid sker omfattande bebyggelseförändringar (fig 3), liksom är fallet inom stora delar av norra Europa. Mycket tyder på en utveckling mot färre bebyggelseenheter och att de "överlevande" enheterna flyttas in mot de äldsta kända byplatserna, inte nödvändigtvis in på de kända gårdslägena. Det verkar dessutom som om vissa enheter inte flyttar, dvs vissa boplatser ligger kvar även efter folkvandringstid. Det ska påpekas att dessa iakttagelser för yngre järnålderns bebyggelse än så länge bygger på ett relativt begränsat material och ska därför ses som en arbetshypotes.

Det är inget tvivel om att det sker radikala bebyggelseförändringar och flera frågor har därför blivit angelägna om att få svar på:

- 1) Hur ska den yngre bronsålderns och den äldre järnålderns bebyggelse karaktäriseras, en eller flera brukningsenheter? Hur förändras bebyggelsen under denna period (1200 BC-AD 400)?
- 2) Vilken karaktär har bebyggelseförändringen under övergången mellan äldre och yngre järnålder? Är det en kontinuerlig process eller är det en snabb, kanske våldsam förändring?

Figur 5. Skrea 194, en boplats från sen bronsålder och förromersk järnålder som sporadiskt utnyttjats. Belägen på en sandrygg i ett våtmarksområde. Ritning: Bengt Westergaard/Lars Lundqvist

3) Vilket samhälle finner vi bakom dessa bebyggelseändringar? Är det en evolutionistisk, "naturlig" anpassning till ett förändrat kulturlandskap där jordförstöring, nya odlingssystem eller odlingstekniker ställer krav på en förändrad organisation av mark och bebyggelse? Eller är det yttre faktorer i form av nya sociala skikt som bl a innebär en förändring av bebyggelsestruktur?

De frågeställningar vi ställde upp innebar att en del av datainsamlingen genomförts utanför schaktens gränser vilket innebar att viss information söktes utanför schakten samt att andra fyndkategorier (ekofakter) fått en större betydelse än vad som tidigare varit fallet.

Några undersökningsresultat

I Skreaområdet har två boplatser med olika karaktär undersökts. Den ena, Skrea 177, är en större boplats (5 ha) med stor anläggningstäthet som speglar en längre bebyggelsekontinuitet (fig 4) medan den andra, Skrea 194, är betydligt mindre (< 1 ha) med en glesare anläggningsbild som i sin tur representerar en kortvarigare och sporadiskt utnyttjande (fig 5). Den förstnämnda boplatstypen ligger på självdränerande höjdryggar med omgivande låglänta marker med finare jordarter. Den andra boplatser ligger i ett låglänt område som tidigare i hög grad utgjorts av våtmarker.

Förutom dessa två boplatser har ytterligare två områden med indikationer på boplatser grovt avgränsats genom fosfatkartering och fältvandring (fig 1, "Kullen" resp "Berget"). Indikationerna på dessa platser pekar på ytterligare två bebyggelseenheter invid Skrea 177 och 194 med dateringar inom perioden 1200 BC - AD 500. De här studierna, som innefattar systematiska kartstudier och fältarbeten, innebär att vi med små medel kunnat skapa en bild av grunddragen i bebyggelsebildens inom ett relativt väl avgränsat bebyggelseområde. Sådan information saknas för de flesta undersökta boplatserna i Halland.

Utgrävningarna inom Skrea 177 har bl a inneburit att vi med kombinerad fosfatkartering och mätning av magnetisk susceptibilitet (MS) avgränsat den samlade boplatstens omfattning (Linderholm manus). Den centrala delen av boplatsten upptar ett cirka 5 ha stort område där vi undersökt knappt 30 % av området med en tät anläggningsbild. Sammanlagt har 1700 anläggningar dokumenterats i plan som bedömts vara av arkeologiskt intresse. Dominerar gör stolphål och de har i ett knappt 20-tal fall gått att knyta samman till olika huslämningar från perioden senneolitikum till folkvandringstid. Hittills gjorda C14-analyser uppgår till 31 st och ligger inom intervallet sen bronsålder fram till folkvandringstid. Förromerska och tidigförromerska dateringar dominerar. Här ska påpekas att endast artbestämt material analyserats och en strävan har varit att välja ut material med låg egenålder (frön). Fyndmaterialet i övrigt tyder på bebyggelselämningar från cirka 1200 BC till AD 500, men det finns en C14-datering samt fyndmaterial från neolitikum.

Undersökningarna inom Skrea 194 visar en annan bild med ett boplatsoområde som utnyttjats betydligt mer sporadiskt. De tre utförda C14-dateringarna pekar mot att platsen bl a utnyttjats under sen bronsålder och förromersk järnålder. Utan tvivel är det så att denna period är scenen för ett omfattande utnyttjande av landskapet där man bl a sökt sig till en rad olika zoner. Denna bild stöds av de tidigare undersökningarna i Halland. Samtidigt har vi via pollenanalyser samt analyser av de jorderosionslager som omger de flesta boplatserna i Halland, kunnat visa att det just under förromersk järn-

ålder sker en omfattande jorderosion inom de lätta jordarna i och i anslutning till bebyggelsen.

Preliminära resultat från Skrea 194 antyder att boplatsten legat ute i en ljunghed. Detta kan innebära att landskapsutnyttjandet under förromersk järnålder även inneburit något sorts ljunghedsbruk.

Avslutning

Källäget för järnåldersbebyggelsen i Halland har från 1985 dramatiskt förbättrats. Orsakerna är att undersökningsmetoder från främst Sydskandinavien övertagits och tillämpats i det halländska kulturlandskapet (Artelius & Lundqvist 1989, Säfvestad 1995). Det var i samband med grävningarna för naturgasledningen som mer storskaliga boplatundersökningar i Halland inleddes. Senare tillämpades metoderna på motorvägs- och järnvägssträckor där i synnerhet 1990-talets infrastruktursatsningar inneburit en betydande materialtillväxt. Dessa material är i nuläget på väg att rapporteras vilket innebär att det idag inte finns några mer regionalt inriktade synteser eller mer systematiska försök att bestämma kunskapsläget för brons- och järnålderns bebyggelse.

Sedan 1985 har ytväbningar varit den dominerande undersökningsmetodiken för brons- och järnåldersboplatser i åkermark. Undersökningarna har enbart inriktats på det område som ska exploateras. Utvecklingen av problemställningar, annan datainsamling och analys har sedan i hög grad hållits till det som finns inom schaktens gränser. Detta innebär att kunskapen om exempelvis så basala frågor som bosättningsornas storlek är ytterst bristfällig. Denna fixering vid schaktens innehåll måste ersättas av en långsiktig forskningsstrategi där bl a en helhetssyn av bebyggelse och kulturlandskap måste eftersträvas. Skreaprojektet kan ses som en möjlig väg där traditionella arkeologiska metoder integreras med miljöarkeologisk och kulturgeografiska teorier och metoder.

En annan erfarenhet från undersökningarna i Halland är att förarbetena (särskild utredning och för-

undersökning) inför undersökningarna i allmänhet varit otillräckliga och i de flesta fallen bara berört det av exploatören föreslagna arbetsområdet. Vidare har inadekvat metodik använts i flera fall. Utan tvivel är det så att vikten av att genomföra grundliga förarbeten kraftigt underskattas vilket lett till att många slutundersökningar haft en alltför otydlig inriktning eller blivit under- eller överbudgeterade. Så har också skett inom Skreaprojektet och övriga E6-projektet, men under arbetets gång har vi därför försökt att utveckla tillämpningen av befintliga metoder samt höjt kraven på vad dessa ska ge. Hittills har detta arbete givit förbättrade utgångspunkter men det bör ske en fortsatt kunskapsupbyggnad kring provtagning på andra boplatstyper än de som är aktuella här.

Huslämningar i Skreaområdet består nästan bara av de takbärande stolparna medan väggstolparna saknas. Bevaringsförhållanden är därmed i hög grad jämförbara med de i exempelvis östra Danmark och Skåne. Vad beträffar dateringarna tycks husdateringarna från perioden yngre förromersk järnålder till början av folkvandringstid dominera. Det föreligger av olika skäl problem att datera husen. Boplatserna är blandade, fynden från hus är få och svårdaterade, det saknas användbar stratigrafi etc. Kort sagt saknas bra metoder för att datera förhistoriska hus. Inom Skreaprojektet bedrivs vissa försök att finna en bra metod via en systematisk analys och acceleratordatering av makrofossil från takbärande stolphål. Här återstår ännu att pröva metoden på huslämningar som är bättre bevarade än de i Skrea.

Slutligen ska här påpekas att det i Hallands läns-museers och UV Västs regi grävts fram ett betydande boplatssarkeologiskt material som idag i hög grad är obearbetat, i vart fall utöver den traditionella rapporteringsnivån. Förhoppningar är att det redan under 90-talets slut kan ske en samlad analys av materialet så

att boplatssarkeologin kan utvecklas vidare. Förslagsvis inleds en sådan med upprättande av ett gemensamt undersökningsregister som kan utgöra underlag för en samordnad analys av vad som är gjort och vad som bör göras under de kommande åren, dels vad gäller fortsatt analys av befintligt material, dels vilka riktningar som bebyggelsearkeologin ska ta under 2000-talets början.

REFERENSER

- Artelius Tore & Lundqvist Lars 1989 Bebyggelse och kronologi-bebyggelse från ca 1800 f Kr-ca 600 f Kr i södra Halland Nya bidrag till Hallands äldsta historia nr 2 RAÄ Rapport. Göteborg
- Lundqvist Lars 1992a E 6-arkeologin under året. Kulturmiljö-enhetens Årsredogörelse. Kulturmiljöenheten. Länsstyrelsen i Hallands län. Halmstad
- Lundqvist Lars 1992b Under Hallands sand. Utskrift nr 2. Stiftelsen Hallands läns museer, Uppdragsverksamheten. Halmstad
- Lundqvist Lars & Sjögren Karl-Göran 1994 Förundersökningarna utmed väg E 6, Lögnäs-Fastarp, Halland. Etapp I och II (tills med K-G Sjögren) RAÄ Rapport Kungsbacka
- Säfvestad Ulf 1995 Husforskning i Sverige 1950-1994. I: Hans Göthberg m fl, Hus & Gård. Hus & gård i det förhistoriska samhället. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 14. Stockholm.
